

ТЕКСТОЛОГИЈА
У ДИГИТАЛНОЈ ЕПОСИ

Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: У раду се најпре даје краћи преглед српске текстологије старе и нове књижевности од шездесетих година прошлог века до данас. Термин ‘текстологија’ и предмет изучавања ове дисциплине сагледавају се у поређењу с одговарајућим руским, енглеским и немачким терминима и њиховим опсегом. Апострофира се да схватања текстологије Д. С. Лихачова и Д. Богдановића треба сматрати актуелним и релевантним, иако је њихово ограничавање бављења текстологије на историју текста одбачено. Истичу се догађаји протумачени као кључни у развоју теорије текстологије и наводе резултати најобимнијих текстолошких истраживања како у оквиру старе, тако и нове српске књижевности. Затим се описује динамика развоја текстологије у свету, у светлу њеног праћења технолошког развоја. Притом се доносе и објашњавају одређења појмова везаних за текстологију у дигиталном добу. Њени домети представљају се и анализирају на репрезентативним примерима. Утврђују се карактеристике дигиталне сфере које су од значаја за текстологију и карактеристике производа digital born пројеката у овој области, тј. дигиталних научних издања. Назначени су и очекивани правци њене даље експанзије.

Кључне речи: текстологија, textual scholarship, дигитализација, дигитално научно издање, дигитални архив, дигитална хуманистика

Бројни аспекти људског живота постају везани за виртуелно окружење. Размере промена које цивилизација због тога доживљава чине да се говори не само о ери интернета него и о томе да не живимо више само у биосфери већ присуствујемо стварању тзв. инфосфере (Floridi 2014). Мада је њена улога очигледнија и израженија у природним и примењеним наукама, рачунарска технологија, брза и прецизна, има примену у хуманистици – какву и колику, описала је млада дигитална хуманистика.¹ У појединим истраживањима тројства који чине теорија и историја књижевности те књижевна критика, претраживи хипертекст такође може бити од прворазредног значаја (рецимо приликом израде фреквенцијског речника), али у оквиру једне дисциплине науке о књижевности постаје неизоставан, а то је текстологија. Реч је о филолошкој дисциплини која за задатак има успостављање аутентичног текста књижевних дела и историјских споменика, као и њихово научно издавање.² Савладавање тог задат-

1 О развоју домаће мисли у овој области видети двотомни зборник радова *Дигитална хуманистика* из 2015. године.

2 Према тексту одређице у другом издању *Речника књижевних термина*.

ка обухвата: изучавање генезе текста, избор и критичку обраду извора ради утврђивања основног текста, изучавање атрибуције, аспекте датирања, коментарисање, укључивање у корпус дела, испитивање књижевноисторијског деловања и рецепције. (Иванић 2001: 8–9)

Енглески назив за ову област је *textual scholarship*, а у српском језику с раним преводом монографије *Текстологија: на материјалу руској литератури X–XVII вв* руског медијевисте Дмитрија С. Лихачова (објављена 1962, а преведена 1966, у скраћеном облику) усталио се термин текстологија.³ У *Текстологији* је Димитрије Богдановић, још као археограф Народне библиотеке Србије, нашао теоријско и методолошко упориште за научно бављење рукописним наслеђем старе српске књижевности. Узроке недостатака наших ранијих филолошких истраживања препознао је у недовољном познавању извора и зато је поздравио Лихачовљев став да текстологија треба да се усредсреди на историју текста. (Богдановић 1970: 316) Зарад темељности у проучавању Богдановић је прихватио ограничавање дисциплине на историју текста, за шта се залагао Лихачов, сматрајући да је постојећи текстолошки рад сасвим подређен издавању. И то није био само његов утисак: за руског формалисту Ејхенбаума текстологија је била припрема текста за штампу према изворима (Иванић 2001: 8; други познати формалиста, Томашевски, први је употребио термин текстологија, 1928). У немачким истраживањима, *Textkritik* се заснива на Лахмановом методу, који Лихачов сматра механицистичким, а цела област гравитира ка издању, па се данас и назива *Die Editionswissenschaft* (или *Editionsphilologie*). Лихачов је на основу искустава изучавања старе руске књижевности сматрао да је такав приступ мањкав те да „Поскольку для издания текста важен был только «первоначальный», «подлинный» текст, а все остальные этапы истории текста не представляли интереса, критика текста спешила перескочить через все этапы истории текста к тексту первоначальному, подлежащему изданию...” (1983: 31) Мада подела није заживела ни у англофоним срединама (*textual scholarship* обухвата и *scholarly editing*) ни у словенским, које ову дисциплину називају текстологијом, суштина његове замерке донекле је блиска савременим тенденцијама у овој области. Наиме, интересовање за сваки појединачни рукопис, које *New Philology* (или *Material Philology*) враћа у први план и интензивира, одговара сасвим по усмерењу и делимично по предмету ономе што Лихачов и Богдановић захтевају за сваки појединачни препис.

Текстологија се код нас испрва интензивније развијала у оквиру старе књижевности. У организацији Одбора за критичка издања старих писаца САНУ новембра 1977. године, у Београду је одржан

3 Интересантно је да словенски истраживачи термин текстологија преводe као *textology*; тако нпр. Словенац Марко Јуван у својој студији *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature* (2011), као и наши аутори у зборнику радова посвећених Душану Иванићу (2016).

међународни научни скуп Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности. Истраживачи из тадашње Југославије, СС-СР-а, Бугарске, Аустрије и Италије изнели су реферате на теме везане за теоријске поставке текстологије и описали своја истраживања. Зборник радова са скупа објављен је 1981. У српској науци о новој књижевности целовит теоријски оквир у штампаној форми добијен је тек објављивањем резултата рада Душана Иванића 2001. Претходно су под окриљем САНУ донета Начела за критичка издања, још 1967. године (а за старе писце 1973/4). Иванићеви *Основи њексџолоџије* су главна домаћа литература за сва питања пре информатичке ере. У књизи су такође приказани донети на пољу критичког издавања српских писаца до године издавања; након ње уследили су: наставак издања дела Милоша Црњанског (2007, 2010), издање сабраних дела Доситеја Обрадовића у шест књига (2007–2008), целокупних дела Десанке Максимовић у десет томова (2012), прво и друго коло критичког издања дела Иве Андрића (2017, 2018), сви предузети од стране задужбина ових писаца. Преглед већих подухвата издавања дела старе књижевности дао је Томислав Јовановић, говорећи из угла промена у едицијоној техници (2009: 85–94), и тај низ се продужава издањем *Gesta regum Sclavorum (Лейџојуса џоја Дукљанина)*; 2009), *Славеносрпских хроника* Ђорђа Бранковића (2008, 2011), као седме и осме књиге едиције САНУ Критичка издања српских писаца, и монографијом *Свети Пејтар Коришки у старој српској књижевности* Ирене Шпадијер (2014).

Европска и северноамеричка мисао и пракса у области коју називамо текстологијом развијају се током последњих тридесет година једним делом пратећи информациону технологију. Теоријски, оне су и нешто пре тога биле под утицајем постструктурализма и деконструкције, а убрзо су их дотакли и нови историзам и културне студије. Вредно пажње постаје и све оно што није ауторова воља, али је део његове радионице; текстолога могу занимати *avant-texte* и *après-texte* у случају дела нове књижевности, односно контексти у које је ступао текст старе књижевности, нарочито кад је реч о засебним редакцијама, и он ће покушати да опише ту динамичну појаву, али неће јој одређивати дефинитиван облик. (Јуван 2011: 103–106) Нас ипак у овом раду првенствено занимају промене које је омогућио технолошки напредак. На том путу пред текстологијом су се отворила свакојака нова питања, од којих су нека добила задовољавајуће одговоре, на друга се још одговара, а уследила су и нова практична решења, од којих су једна већ напуштена, а друга се устоличавају.

*

Рачунар је већ дуго у позадини настанка писане речи – заменио је папир и оловку и механичку, па електричну писаћу машину,

како у својству алата за исписивање текста, тако и за његову едиторску обраду. Током деведесетих година XX века етаблирала се светска мрежа (World Wide Web), простор мноштва текстуалних и мултимедијалних садржаја које одликује повезаност и доступност помоћу интернета, рачунарске мреже с глобалним приматом насталим у исто време. Интернет и веб су понудили нов облик ширења и доступности новопостављених података и нов облик похрањивања и доступности раније постављених података. Првом новином променили су област информисања, а другом су постали нови вид библиотеке и архива свих врста. У оба случаја револуционарно је оно што смо назвали доступношћу, а што подразумева могућност лаког и брзог приступа. Међу првим предностима рада с текстом на рачунару стоји *ипретраживост*. Својевремено је и отварање *више ипрозора* на екрану било новина за коју је примећено да успешно замењује прсте међу страницама кодексне књиге. Појава *хийерлинка* убрзала је кретање кроз садржаје и долажење до повезаних података. Захваљујући сталном унапређивању свих елемената архитектуре рачунара, повећању броја корисника рачунара и интернета, талас демократизације знања који креирају не губи на јачини. За књижевност и науку о књижености то значи дигитализацију и појаву дигиталних издања. *Дицијализовање* остварења врши се путем транскрипције, првенствено помоћу тастатуре, а у скорије време и OCR програма (Optical Character Recognition) или постављањем дигиталних репродукција на интернет. На различитим веб страницама могу се прочитати текстови студија и научних монографија, могу се купити или бесплатно добити електронски примерци књига, највише белетристике, док су фотографије античких, средњовековних споменика и нововековних аутографа и штампаних издања доступне пре свега у дигиталним библиотекама установа које чувају писану баштину и платформама које их повезују.⁴ Дигитализација је присутна у библиотекама и архивима у Србији, а последњих година нарочито прилежно су је се прихватиле Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ и Градска библиотека у Новом Саду коришћењем не само неких од најмодернијих технологија, које се развијају у Бечу,⁵ него и софтвера Транскрибус (такође аустријског), који служи за транскрипцију и претраживање рукописних докумената, што је полазиште за израду научних издања. *Дицијална научна издања* су досег савремене текстологије, а тичу се како старе, тако и нове књижевности, те подједнако и дипломатике,

4 Каква је нпр. <https://www.monasterium.net>.

5 DocScan – апликацију која квалитетно скенира странице паметним телефонима и ScanTent – уређај налик на шатор који служи као постоље за телефон са специјалним осветљењем. Заједно функционишу тако да приликом скенирања целе кодексне књиге није потребно давати никакве команде за странице појединачно да би оне биле скениране и сачуване. Информације о пројекту и његовом реализовању налазе се на www.unilib.rs/transkribus.

и других хуманистичких дисциплина, па и оних које се не дефинишу само путем писаног вербалног текста, каква је музикологија.

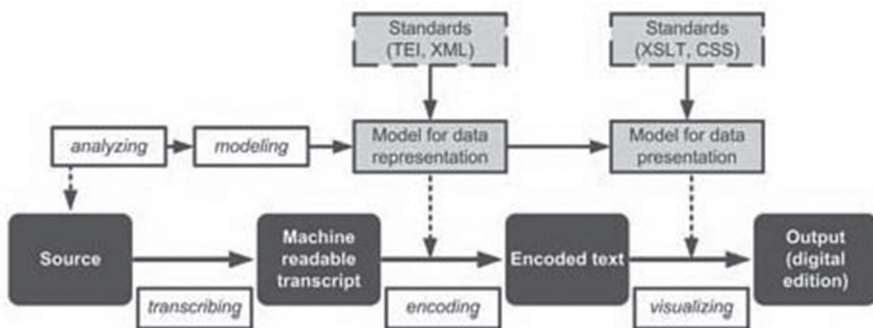
Осамдесетих година XX века осмишљено је више програма за компјутерску обраду текста, а убрзо се појавила мисао како би електронски текст, који је дуго био само нуспроизвод, могао добити ширу употребу и значај. Почетком деведесетих читамо најаву: While computers have been used to research, edit, produce, and typeset printed critical editions, fully electronic texts, marketed in computer-readable form and even manipulated by reader and used to create reader-designed critical editions, are still in planning stage – although there is little doubt that they will come soon.“ (Greetham 1992: 121) Двадесет година касније написана је једна интересантна анализа околности њиховог настанка:

In the early 1990s, literary editorial scholarship was in upheaval. Conflict within, authorial intent versus the social construction of the text, and without, the devaluation of editorial work by the larger discipline, made the field extremely unstable. While textual studies work was considered a central aspect of literary studies during the early to midcentury, by the 1990s high literary criticism had driven textual studies to the borders of the field. Post-structuralists rejected the materiality of the text that those invested in editorial work relished, broadening the concept of text to a definition far more amorphous than that embraced within the textual world. Some, such as Derrida, refused the physical constraints attached to text, arguing for “a ‘text’ that is henceforth no longer a finished corpus of writing, some content enclosed in a book or its margins, but a differential network, a fabric of traces referring endlessly to something other than itself, to other differential traces” (Derrida 1996, 69).[...] By the mid 1990s the scholarly publishing market was already in decline. Peter Shillingsburg recognized that as the scholarly market contracted, the ability to publish textual editions would likewise diminish: A scholarly edition is a thick book (five hundred to a thousand pages) [. .]

As editors searched for ways to create a better edition and to reinsert editing into the core of literary studies, they began to consider digital technologies as a possible helpmate. Experimental digital editions, including *The Electronic Beowulf*, *The Canterbury Tales Project*, and *The Piers Plowman*, adopted a tool-based technology approach to enact best practices in the new environment and launched digital editing... (Eahart 2012: 18–20)

Прва (горепоменута) и друга издања појавила су се средином деведесетих и већина их је била везана за CD-ROM. Тај начин објављивања био је прикладан јер је омогућавао каталогизацију и продају примерака. Главна мана била је немогућност ажурирања, што је временом довело до неупотребљивости оваквих издања. Експанзија интернета усмерила је дигиталне аспирације текстологије ка себи. Оно што је остало од времена првих дигиталних издања до данас неизмењено јесте претежно ослањање на Иницијативу за кодирање

текста (Text Encoding Initiative). TEI развија и одржава стандард за представљање текстова у дигиталном облику, што чини смерницама (TEI *Guidelines*) које наводе и описују методе кодирања за текстове пре свега у друштвеним наукама и издаваштву. Уз TEI се испрва као језик за маркирање стандардизовао SGLM (Standard Generalized Markup Language), а тренутно се највише примењује из њега изведени XML (Extensible Markup Language). То су системи за означавање текста који служе његовом форматирању, неопходни пошто је карактеристика рачунара да постоји разлика између улазних (input) и излазних информација (output). Дипломатичари од 2004. године имају свој огранак и CEI (Charter Encoding Initiative). Професори из Немачке М. Ребајн и К. Фрице начинили су за потребе летњег курса о дигиталним издањима следећу јасну схему њиховог компјутерског аспекта:

(Rehbein, Fritze 2012: 52)

Појам дигиталног научног издања има историјат дефинисања и називања који је остао ван токова домаће теоријске мисли и праксе. Време протекло у променама технологије и у самосталном освајању и усавршавању ове области код различитих истраживача оставило је њихове бројне терминологије, дефиниције и напомене. Историјски преглед, који би проширио и наставио *Defining Electronic Editions: A Historical and Functional Perspective* Е. Ванхаута (Vanhoutte 2010), био би подухват за себе. Ми ћемо у најкраћем поменути најчешће и најпознатије називе под којим се могу (а не морају) налазити дигитална издања како бисмо дошли до слике њихове природе и самих остварења. Још крајем осамдесетих најављививана су *електронска издања* као мултимедијалне базе података које пружају приступ факсимилима, вишеструким транскрипцијама и алатима за интерпретирање као што су речници и програми за аутоматско упоређивање делова текста. Мерилин Диган и Питер Робинсон говорили су 1994. године о *electronic hypertext edition*, описујући хипертекст као документ који је у суштини база података с активном повезаношћу која омогућава несеквенцијално читање. Десет година касније, у одвојеним радовима, Џером Макган и Матс Далстром предност над

издањем, које је завршено, дају појму *архива* јер је отворен и динамичан, може се неограничено проширивати. Назив ипак није одговарајући ако се разуме на традиционални начин: као ризница за складиштење и чување материјала. Едвард Ванхаут, бележећи и аналитички самеравајући ове и друге покушаје да се појам онога што смо назвали дигиталним издањем дефинише, објашњава да је реч архив у вези с едитовањем електронског текста променила значење: првобитно је означавала репозиторијум дигиталних сурогата, а потом је природно почела да се повезује и с текстолошким радом који је почео да им се прикључује. (Vanhouette 2010: 130) Слично објашњење нуди Кенет Прајс описујући пројекат Walt Whiteman Archive (Price 2009). Међутим, Патрик Зале сматра да употреба тог термина неће послужити сврси јер – „промена концепта издања иде још дубље“. (Sahle 2007) Такву разноврсност и још веће богатство могућности прижељкује Питер Шилингсбург за своју платформу, незаобилазну у теоријским прегледима, коју је назвао *knowledge site* (Shillingsburg 2006). Аутори пројекта *The Electronic Variorum Edition of Don Quixote* свој рад дефинишу као „dynamic hypertextual archive composed of a series of databases – graphical, textual and documentary...“ (Urbina и др. 2002) Деценију касније јавља се и подела на *dynamic text*, *hypertextual edition* и *dynamic edition* (Siemens и др. 2012), у којој би се последњи термин могао узети за синониман дигиталном издању, док би прва два биле његове историјске фазе. Оваква подела ипак није анахронна већ одговара дOMETИМА пројеката који су до сада реализовани. Претходно су различити називи већ размотрени, а рад у коме је то учињено побројао их је у свом наслову: *Edition, Project, Database, Archive, Thematic Research Collection: What is the name?* (Price 2009)⁶

Die digitale Edition је назив који дуго понавља и развија Патрик Зале, још од 1997. године, остављајући термин електронско издање за она која су пренесена из штампаног облика (Sahle 2007). У складу с тим – као и општом тенденцијом замене термина *електронски* новијим *дигитални* где се за тим указала потреба, која је довела до именовања дигиталне хуманистике током двехиљадитих – све чешће се говори о дигиталним издањима. Амерички комитет за научна издања Удружења модерних језика (The Modern Language Association of America) у својој изјави о научном издању у дигитално доба из 2016. подробно појединачно дефинише одређења *digital*, *scholarly* и *edition*. Ван Цундерт и Бут стављају уз издања следеће генерације ознаку верзије 2.0 и кажу: „We thus see a digital scholarly edition 2.0 that is diverse and distributed with respect to data sources, services and functionality. Its borders with virtual research environments digital archives, knowledge sites, thematic research collections and digital libraries will be fuzzy.“ (Van Zundert, Boot 2011)

⁶ Аутор на крају чак предлаже термин *арсенал*, активирајући у тој речи стара значења радионице и бродоградње.

Према Залеу „Edition ist die erschließende Wiedergabe historischer Dokumente,“ али пошто за реч *erschließend* не постоји одговарајућа на енглеском језику, његова дефиниција у преводу с немачког гласи: „A scholarly edition is the critical representation of historic documents.“ Критичко – у смислу критике текста, а представљање – тако да „критичко ангажовање без представљања није издање већ испитивање, каталог или опис“. Иако може бити синоним са *presentation*, термин *representation* узет је да означи критичко поступање, а први се односи на сваки приказ (видети употребу ових појмова у схеми Ребајна и Фрицеа). Историјски се у овом случају не односи на историју као науку већ на припадање прошлости, а између термина текст, дело и документ, Зале у своју дефиницију узима последњи. Питер Робинсон, расправљајући о употреби ових трију за текстологију есенцијалних појмова код неких других аутора, пише да се може похвалити пажња која се придаје *документу* након хиљадугодишње концентрације на *дело*, али да у средишту мора остати појам *текста* јер док читамо, ми конструишемо текст из знакова на страници. „Text is the site of meaning which links the document and the work“ и требало би уважити његову двоструку природу. Издање би према његовом мишљењу требало да представи и *text-as-document*, који има томовете и странице у њима, и *text-as-work*, с поглављима и параграфима. (Robinson 2013: 127, 117, 123) Ипак, у тој семиотичкој ширини низања знакова, разноврсни су системи који конструишу текст. Без обзира на терминолошке разлике, Робинсон и Зале се слажу да су многа питања у вези са штампаним и дигиталним издањима иста, али да новији тип носи специфичности са којима треба рачунати. Макган и Бузети, пишући о критичким издањима, исто закључују: основни циљеви остају непромењени – сачувати, учинити доступним, анализирати/интерпретирати, али су импликације примене рачунарске технологије изванредне. Уз помоћ ње се, на пример, лако уједињују два значајна уређивачка модела, факсимилно и критичко издање. (McGann, Buzzetti 2005: 37, 56) Зале даље истиче да дигитализовано издање није дигитално јер је ту реч о преношењу у други медиј, а „digital edition cannot be given in print without significant loss of content and functionality“. (Sahle 2016) Овом објашњењу је одмах потребно допунско – да се укупност садржине заправо може одштампати, само што то није практично. Добро дигитално издање понудиће много релевантног и повезаног материјала, видљивог на екрану на многоструке начине. Дигитално издање ће понудити претрагу с више параметара и друге видове напредног претраживања, као и друге алате за рад с текстом. Шилингсбург у књизи *From Gutenberg to Google* упозорава да корисници не би требало да закључе како им је лакше да завршу ћошкове страница, подвлаче и праве белешке на полећини папира него да користе наредбе на електронском издању. (Shillingsburg 2006: 83) Зале и то дефинише: „Scholarly digital editions are scholarly editions

that are guided by a digital paradigm in their theory, method and practice.“ Међутим, врло често потенцијали ове парадигме се не остварују, или бар не у потпуности. (Vanhoutte 2010: 141)

За први пример дигиталног издања узећемо већ поменути богати Walt Whitman Archive.⁷ У овом архиву налази се, пре свега, што се објављених радова тиче, првих седам америчких издања *Влајџи њраве* и ауторов примерак издања из 1860, с његовим белешкама, неколико других збирки овог писца, и по један превод његових песама на шпански, немачки, португалски и три на руски језик. Ту су песме које су објављене у периодици, његови новински чланци и скоро три хиљаде писама из времена кад је Витман радио као службеник код државног тужиоца, двеста рукописа различите дужине, више од стотину докумената на којима су потврђена пишчева подвлачења и маргиналије и шеснаест његових бележница. Сав овај материјал је дигитализован и транскрибован. Поред текстолошког дела, дате су пишчева биографија, библиографија, његови интервјуи, прикази издања његових збирки, изабрана литература у PDF и HTML формату, подаци о пројекту и др. Овај непотпуни списак показује какво обиље информација о делу Волта Витмана садржи дигитални архив – и у томе се огледа прва дигитална карактеристика: неограничен простор. Његова граница није ни временска. У фебруару 2019. додато је још шеснаест јединица текста и у томе је садржана већ друга важна дигитална карактеристика: сваки пројекат може бити work in progress, сваки се може проширивати и настављати.

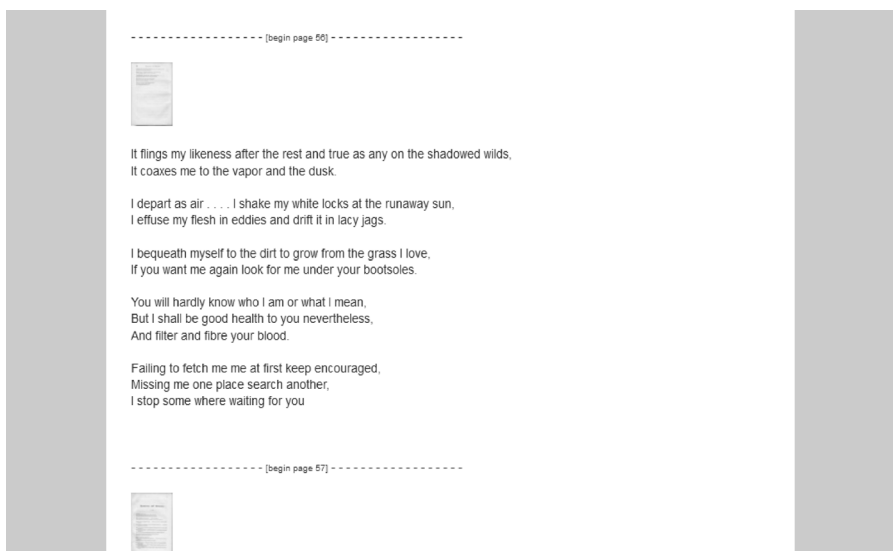

Прво издање *Влајџи њраве*, из 1855, стр. 56.

Текст се на екрану помера доле-горе, а до одређене странице може се доћи још уношењем њеног броја у основну претрагу. Аутори

⁷ www.whitmanarchive.org

се очигледно не слажу са Шилингсбургом, који сматра да ко год је читао служећи се микрофилмом зна да је лакше окретати странице него скроловати. (2006: 86) Репродукција оригинала претходи дипломатичком испису странице. На овај начин транскрибоване су и песникове бележнице. Страница једне од њих (Poem incarnating the mind, пре 1855. године) има следећи изглед:

Поређења ради, иста страница у штампаном издању *Notebooks and Unpublished Prose Manuscripts* из 1984. има тридесетак фуснота. Све донедавно је текст који садржи прецртавања и уметања изнад и испод реда било веома захтевно припремити за штампу, па су чешће решење била (бројна) објашњења у фуснотама. Ипак, верност оригиналу у највећој могућој мери јесте императив за дипломатичка издања. У случају дигиталног издања, дипломатички изглед може бити само један од видова изгледа текста. Други може бити чист текст, кад је разлика између њих довољна да он олакша читање, а могу се по потреби визуелно модификовати различити аспекти приказа. Тако, на пример, текст збирке *Влајши њраве* може се гледати у лику с истакнутом интерпункцијом. Е. Пиерацо подсећа да се на истом месту могу наћи и дипломатичко и критичко издање, односно више критичких издања (2014: 35). Дигитална издања у којима можемо да бирамо оријентациони (основни) текст и његов изглед могу се наћи названа *paradigmatic* или *generous editions*. Ауторка сматра, и та мисао се већ цитира, да већина дигиталних издања покушава да на екрану репродукује исто искуство које нуди штампана страница, очајнички покушавајући да покаже да су дигитална издања добра као и штампана. (Pierazzo 2014: 8) Први део њене изјаве је запажање до каквог и сами можемо доћи, уз напомену да представљени Вит-

менов архив не припада тој већини, а други део је коментар, који би могао бити и другачији. Електронски медиј нас ослобађа од формата штампане странице, но морамо размислити шта долази на њено место (Hockey 1996:3), тј. имамо ли чиме достојно да је заменимо. Решења која узимају два издања представљена у овом раду, показују да је ново заправо оно које се користило пре кодекса – свитак. То и јесте значење речи *scroll* као именице у енглеском језику, с тим да су свици сада дигитални. Наравно, разлике које помиње неколико аутора између штампане и дигиталне парадигме, односе се на целокупан интерфејс, као и на (не)коришћење других предности ове друге. Такође, учињени су даљи кораци, ради се на стварању интерактивних факсимила и „гејмификацији“ докумената, и у тренутку када они буду усавршени, нарочито у смислу да такав текст може бити претражив, ови дигитални свици, како смо их назвали, биће вероватно сматрани за старије и помоћно средство у односу на кодексе, који ће добити предзнак и особину виртуелности.

Патрик Зале је 2008. године саставио прву верзију каталога дигиталних издања,⁸ а трећа верзија, с последњом променом у фебруару 2019, има 461 издање (претходно, од новембра 2018, било их је 432). На првој страници читамо колика је заступљеност издања по епохама, језику грађе и областима истраживања. Издвојићемо нека од најнапреднијих која се тичу књижевности: тек објављено (крајем 2018) историјско-критичко (хибридно) издање Гетовог *Фаустиа*⁹ које укључује концепте, радне и штампане верзије оба дела спева, с врло комплексним а ипак прегледним критичким апаратом (на немачком језику); *The Beckett Digital Manuscript Project*, који, према ауторима, функционише и као дигитални архив и као генетичко издање (на енглеском);¹⁰ *Les manuscrits de Stendhal* – више од три хиљаде транскрибованих и дигитализованих страница Стендалових рукописа који се чувају у Греноблу (француски језик);¹¹ дуго развијани *Cervantes Project*, двојезичан, на енглеском и шпанском, с текстом првих издања из 1605. и 1615, чија је додатна специфичност огроман архив илустрација бројних издања *Дон Кихота*.¹² Многи руски класици доступни су на страници Фундаментальная электронная библиотека „Русская литература и фольклор“, (ФЭБ),¹³ чији је само мали део доступан и на енглеском језику. Феб-веб је изузетно богат, но дела су донета само помоћу ретроцифрелизације. Међу издањима Залеовог каталога налази се и једно српско: *Српски дигитални дипломатар*.

8 www.digitale-edition.de

9 www.faustedition.net

10 www.beckettarchive.org

11 www.manuscrits-de-stendhal.org

12 www.cervantes.tamu.edu

13 www.feb-web.ru

СДД¹⁴ је пројекат с међународном подршком, који је започео Балканолошки институт САНУ 2007. године. Реч је о дигиталном издању повеља и писама српских владара, обласних господара и црквених великодостојника из периода од XII до почетка XVI века, од Стефана Немање до Црнојевића и Бранковића (приступ је за сада ограничен, без пријављивања, видљиви су само индекси и уводне напомене). Сачувано је око шестсто српских средњовековних докумената правне садржине (највише захваљујући очуваности Државног архива у Дубровнику, док је остатак расут Европом), а уредници дигиталног издања труде се да их прикупе и обраде. У њему се налазе снимци извора, подаци о ауторима, времену и месту настанка, тренутној локацији, разноврсне напомене, и текстови докумената, дати у дипломатичкој транскрипцији. Прикључена је и обрађена збирка сачуваних печата из одговарајућег периода. Стари текст је рашчитан и исписан обликом савремене ћирилице, којој су додате ознаке за специфична слова. Текстологија старе српске књижевности све време је у недоумици да ли текст, кад се уз њега не објављују факсимили оригинала – што је најчешће сувише скупо и непрактично због обима – исписати што верније оригиналу, како би био погодан за језичка и палеографска испитивања, или протумачених скраћеница и очишћен од свега што данашњем оку отежава читање, како би садржина била у првом плану. Кад је дигитално издање у питању, разумљиво је да избор буде друго решење, зато што је оно најчешће у прилици да понуди снимак оригинала, за интересовања филолога, и напредну претрагу текста, која ће послужити многим другим истраживањима. СДД се може похвалити многоструким начинима претраге, који успевају да уваже неуједначеност правописа средњовековне епохе. На пример, уметањем звезде уместо дела речи који је могао различито бити исписан, као што је случај с „јатом“ и његовим рефлексима, резултат претраге ће бити све варијанте у којима је одређена реч записана.¹⁵

СДД је и потпуности оправдао најаву и визију уредника из 2014. године¹⁶ и први српски архив дигиталних издања код нас, што значи да српска књижевност још нема своја издања, с неким делимичним изузецима. Наиме, на страници www.monumentaserbica.com налази се издање десет знаменитих средњовековних правних списа, и издање *Ерлангенској рукопис*, најстаријег сачуваног зборника српскохрватских народних песама (прва трећина XVIII века).

14 www.bisanu.rs

15 Са садржином и карактеристикама овог издања упознати смо на научно-истраживачкој радионици одржаној 28. новембра 2018. Радионицу *Дигиталне едисије средњовековних докумената: пројекат Српској дигиталној дипломатији* организовали су Центар за теорију историје Филозофског факултета у Београду и Балканолошки институт САНУ.

16 Žarko Vujošević, Nebojša Porčić, Dragić M. Živojinović, *Das serbische Kanzleiwesen. Die Herausforderung der digitalen Diplomatie*, 2014.

Текстолошки део рада обавиле су Мирјана Детелић, Лидија Делић и Снежана Самарџија. Њихов начин рада је пример computer-assisted philology (још не digital philology), а резултат је критичко издање рукописа коме недостаје повезана претрага текстова да би функционисало у потпуности као дигитално. Посла приређивања прихватиле су се јер *Ерланџенски рукопис* има издање Герхарда Геземана из давне 1925, у којем графичка питања нису решавана, и популарно, из 1987. године, у коме је много „дотеривања“ текста. Планирано је да ново издање буде хибридно, да има и штампану верзију, која ће садржати текстолошки део,¹⁷ али она се још није појавила (пратећи текстови објављени су 2013). Дигитална верзија садржи за сваку песму факсимил Геземановог издања, репродукције оригинала и транскрибовани текст с образложењем интервенција и другим коментарима, те примену задатог критичког модела. Тренутно представља најпоузданији и најмеродавнији извор за познавање текста *Ерланџенској рукопису*. У науци о новој књижевности издваја се издање целокупних дела Десанке Максимовић, од 2016/17. доступно на веб страници задужбине¹⁸ и на шест DVD-а. Издање које је названо дигиталним такође није digital born већ представља дигитализовано штампано издање из 2012, обogaћено скеновима аутографа и дактилоскрипата, којима воде линкови од наслова текстова у напоменама. Уз то, наслови у садржају су повезани с онима у основном тексту, што убрзава кретање кроз е-књигу и, што је врло корисно, омогућена је претрага за све томеове одједном. Такође, издање омогућава измене ради исправљања евентуалних грешака.

*

Дигитално окружење донело је промене и за учеснике с обе стране издања. Уживалац предности дигиталног издања није читалац већ корисник, а понекад му је омогућено активно учешће и место у ауторском тиму. Аутор је онај чије се компетенције значајније проширују, на кодирање, програмирање и објављивање. Поред тога што уређује, он сад моделује и издаје, ако није удружен с неким с ким заједнички ради на тим задацима. Број сарадника може бити изузетно велики па се говори о social editing i crowdsourcing. Међутим, појавило се питање чему уопште транскрибовање текста поред изузетно квалитетних дигиталних фотографија. Постструктурализам је уздрмао тежње текстологије да у критичком издању понуди универзално најбољи текст, питања какав треба да буде критички апарат и куда с њим пренела су се са штампаног на дигитално окружење, а давањем предности репродукцијама доведена је у питање и сама потреба за едиторском обрадом текста. Елена Пиерацо у најобухват-

17 Кад издање има штампану и дигиталну верзију истог обима, онда се оно назива дуалним, двојним.

18 www.zdm.nb.rs

нијој новијој студији у области дигиталне текстологије наводи један овакав став, а затим објашњава зашто се с њим не може сложити:

[C]ultural heritage texts are complex objects which have reached us inscribed on stratified, diversified and conflicting documents that require the cultural and dialectical intermediation of expert readers: the editors. This requirement has not changed with the advent of the Web: on the contrary, the easier it becomes to publish on the Web, the larger the quantity of textual materials available, the more important becomes the guidance of the editor. Quality still matters. Any act of publication, of making available something that was not before requires judgement, evaluation and ultimately interpretation of what is worth publishing and what not, and of what is likely to better represent the text, the document or the work one is editing. (Pierazzo 2014: 8)

Супротно томе, више истраживача заступа мишљење да дигитални сурогати не могу да парирају документу или књизи у физичком облику (мада постоји теза да се и они морају сматрати физичким обликом постојања), да захваљујући варци визуелне истоветности постоји опасност од узимања репродукција за оригинал, којим ће, осим погрешног разумевања, доћи и до губљења вредности оригинала. Њихове замерке нису без основа – дигиталне репродукције не могу да задрже све особине реалног предмета. Реч је о малом броју карактеристика и то најчешће занемарљивих (као што је мирис), али одређење „најчешће“ не задовољава услов егзактности коме тежи текстологија. Мада теоријски разрађене, замерке на рачун доминације репродукција неће смањити њихову употребу и несумњиве предности. Међутим, постоје други, практичнији разлози за опрезност приликом коришћења дигиталних репродукција – да ли су фотографије на броју и у правом редоследу, и јесу ли дати ваљани подаци о тексту који се на њима налази? Еспен Оре, који се задовољава дигиталним архивом у основном значењу, захтева за дигиталне артефакте у њему бележење података као што су, да наведемо основне, тип фајла и резолуција. Не смемо заборавити да је, ма колико реалистична била, дигитална слика ипак нумеричка презентација која се своди на битове. Но дигитализација није само техничко питање; у случају древних рукописа и споменика, она се надопуњује кодикологијом, палеографијом и епиграфиком. С једне стране, уношење екфразиса пружа и те како потребан контекст, а с друге, усавршавање техника снимања и алгоритама за обраду слика помаже да се рашчитају оштећени и замрљани текстови и натписи (иако може довести и до искривљене реконструкције, али врло ретко). Због тога је у репозиторијум или архив потребно похранити и податке у вези с процесом дигитализације. До сада се показало да ресурси дигиталне хуманистике имају тенденцију да буду лоше документовани, а мањак метаподатака може резултирати несигурношћу у њиховом коришћењу за оригинална истраживања. (Terras 2010: 51, 53) Поузданост је генерално проблем дигиталне хуманистике, и Е. Пиерацо бележи једну јавну академску тајну:

Digital resources are useful, often quite heavily employed within one's research, yet they are quite often not cited as source of information, whenever possible their print counterpart is preferred. Scholars in the Humanities do not willingly admit to using the Internet in their research, and yet its use is pervasive and ubiquitous. The problem is that resources and editions on the Internet look less scholarly, less serious and academic than printed ones. (Pierazzo 2014: 10–11)

Узрок бојазни је несталност и променљивост садржаја које обухвата веб страница; они могу бити уклоњени или измењени, што доводи текст у коме су употребљени (нпр. цитирани) у незавидну ситуацију. Што се тиче уношења измена у дигитално издање – а што представља могућност његовог побољшавања, и уопштено гледано оличава динамизам светске мреже, али прави приличан проблем приликом цитирања – решење ће бити вероватно у прављењу пресека, тј. фиксирању верзија тако да и садржина старијих верзија буде доступна. Дакле, дигиталном материјалу потребно је обезбедити већу стабилност и дуже трајање. Мада наоко није тако, он не тражи ни мање ни више него штампана књига: да би био постојан, потребно му је одржавање, које изискује и новац и труд, баш као што изискују и библиотеке, а да би се очувао током времена потребно је сачувати „примерке“ на више места – неки ће бити уништени, други ће наставити да трају. (Pierazzo 2014: 183) Међутим, иновације су средње име дигиталног окружења, па се тако развија Cloud технологија, која је унапредила начин чувања података и рада са њима. Cloud већ примењују велике корпорације у пословању, а Зудерт и Бут предвиђају за дигитална издања, уместо софтвера који је сваки за себе целина, примену генеричког приступа: одвојено чување података и постојање функција на Cloud-у, уз развој сервисних компонента архитектуре. (Van Zundert, Boot 2011: 7) Можда већ сада морамо разликовати бар два слоја уредничких активности: креирање података и креирање издања као публикације, а пратећи идеју издавања искључиво као податке, обезбедити више презентацијских форми с графичким корисничким интерфејсима. (Sahle 2016: 38) Интерфејс (начин презентације истраживања) је дигитално питање. Дискусије „како се носити с новим могућностима,“ како кажу у уводу уредници зборника *Digital Scholarly Editions as Interfaces* (2018: V), откривајући да ширина и слобода коју пружају могу бити отежавајући фактор, захуктале су се прво кроз праксу, а затим у скорије време и у теорији. За Залеа, права револуција и суштина промене од аналогног до дигиталног медија, која и даље траје, састоји се у *трансмедијализацији* – „помаку од оријентације на медиј ка оријентацији на податке с фокусом на апстракцију, моделирање и вишенаменске репрезентације“, односно „прелазак из издања као медијског производа у издање као моделирани информациони ресурс који се може представити у медијима, али се ради о апстрактној представи знања на првом месту.“ (Sahle 2016: 22)

Тешко је, неретко и немогуће, имати одједном пред собом у основном облику сав материјал који могу понудити дигитална издања. Једноставан приступ великој количини поузданих података и на истом месту квалитетним дигиталним сликама прва је предност која ће изучаваоца књижевности упутити на њих. Уз алате за манипулисање текстом, лаку нелинеарну проходност и бројне друге функционалне предности, дигитална издања су изврсно полазиште за најразличитија истраживања. Заправо, донети научног рада који на основу њих могу бити постигнути довољан су разлог за њихов настанак, па чак и кад бисмо са сигурношћу знали да су осуђена на краће трајање него штампана издања.

ЛИТЕРАТУРА¹⁹

- Лихачев, Дмитрий. С., *Текстологија: на материјале руској лијературе X–XVII вв*, 1962. [webhttps://www.lihachev.ru/lihachev/bibliografiya/nauka/literatura/1837/](https://www.lihachev.ru/lihachev/bibliografiya/nauka/literatura/1837/) 8.1.2019.
- Богдановић, Димитрије. „Д. С. Лихачев Текстологија АН СССР, Москва–Лењинград“, 1962. *Историјски часопис* 16–17 (1970): 315–317.
- Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности*, САНУ, Научни скупови X, Одељење језика и књижевности 2. Београд: САНУ, 1981.
- Grier, Edward F. (ed.) Walt Whitman, *Notebooks and Unpublished Prose Manuscripts: Family Notes and Autobiography*, 1984. books.google.rs/books/about/Notebooks_and_Unpublished_Prose_Manusc.html 13.11. 2018.
- Shillingsburg, Peter. *Scholarly Editing in the Computer Age*, Athens: University of Georgia Press, 1986. <https://books.google.rs/books> 8.11.2018.
- Greetham, David. „Textual Scholarship: An Introduction“, *Scholarship in Modern Language and Literatures*, ed. Joseph Gibaldi. New York: Modern Language Association of America, 1992, 103–137. http://mason.gmu.edu/~rutledge/greetham-textual_schol.pdf 15.11.2018.
- Hockey, Susan. „Creating and Using Electronic Editions“, *The Literary Text in the Digital Age*, ed. Richard Finneran, 1996: 1–21. <https://books.google.rs> 12.11.2018.
- Sahle, Patrick. *Digitale Edition (Historischer Quellen) – Einige Thesen*, 1997. <http://www.uni-koeln.de/~ahz26/dateien/thesen.htm> без пагинације web 5.11.2018.
- Иванић, Душан. *Основи текстологије*. Београд: Народна књига – Алфа, 2001.
- Živković, Dragiša (ur.). *Rečnik književnih termina*, drugo (fototipско) izdanje. Romanov: Banja Luka, 2001.
- Urbina, Eduardo, Furuta, Richard, Goenka, Arpita, Kochumman, Rajiv, Melgoza, Erendira, Monroy, Carlos. *Critical Editing in the Digital Age*:

¹⁹ Хронолошки, како би се и на овај начин могао пратити у раду описани развој текстологије.

- Informatics and Humanities Research*, 2012.<http://cervantes.dh.tamu.edu/pubs/critical-editing-edinburgh.pdf> 2.2.2019.
- McGann, Jerome, Buzzeti, Dino. „Critical Editing in a Digital Horizon“, *Electronic Textual Editing*, ed. Burnard, Lou, O'Brien O'Keefe, Katherine, Unsworth, John. New York: Modern Language Association of America, (2005): 51–71. https://www.researchgate.net/publication/268208603_Critical_Editing_in_a_Digital_Horizon 10.11.2018.
- Shillingsburg, Peter. *From Gutenberg to Google: Electronic Representations of Literary Texts*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Sahle, Patrick. „Digitales Archiv und Digitale Edition. Anmerkungen zur Begriffsklärung“, *Literatur und Literaturwissenschaft auf dem Weg zu den neuen Medien*. Hg. von Michael Stolz,(2007): 64–84. <http://patrick-sahle.de/publications.html> 11.11.2018.
- Sahle, Patrick. *A Catalogue of Digital Scholarly Edition*, 2008. <http://www.digitale-edition.deweb> 24.11.1018, 3.4.2019.
- Јовановић, Томислав. „Досадашња пракса у издавању старих српских споменика“, *Стандардизација старословенској ћириличкој писма и његова реинстација у уникоду*, Београд: САНУ, (2009): 85–93.
- Price, Keneth. *Edition, Project, Database, Archive, Thematic Research Collection: What's in a Name?*, 2009. без пагинације web <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000053/000053.html> 10.11.2018.
- Vanhoutte, Edward. *Defining Electronic Editions: A Historical and Functional Perspective*, 2010. <https://books.openedition.org/obp/654> 7.11.2018.
- Terras, Melissa. „Artefacts and Errors: Acknowledging Issues of Representation in the Digital Imaging of Ancient Texts“, *Kodikologie und Paläographie im digitalen Zeitalter 2*, h. v. Franz Fischer, Christiane Fritze, Georg Vogeler, (2010): 43–61. <http://discovery.ucl.ac.uk/171362/1/171362.pdf>
- Juvan, Marko. *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*, Beograd: Službenik glasnik, 2011. (*Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt: Peter Lang, 2011)
- Van Zundert, Joris, Boot, Peter. „The Digital Edition 2.0 and The Digital Library: Services, not Resources.“ *Bibliothek und Wissenschaft*, 44, (2011): 141–152. <http://peterboot.nl/pub/vanzundert-boot-services-not-resources-2011.pdf> 16.11.2018.
- Earhart, Amy E. „The Digital Edition and the Digital Humanities“, *Textual Cultures* Vol. 7, No. 1 (2012): 18–28. <https://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/156705/earhart.pdf> 15.11.2018.
- MLA's Guidelines for Editors of Scholarly Editions 2012: <https://www.mla.org/Resources/Research/Surveys-Reports-and-Other-Documents/Publishing-and-Scholarship/Reports-from-the-MLA-Committee-on-Scholarly-Editions/Guidelines-for-Editors-of-Scholarly-Editions> 2.12.2018.
- Robinson, Peter. „Towards a Theory of digital Editions“, *Variants* 10 (2013): 105–131.

- Floridi, Luciano. *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Changing Human Reality*, Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Vujošević, Žarko, Porčić, Nebojša, Živojinović, Dragić M. „Das serbische Kanzleiwesen. Die Herausforderung der digitalen Diplomatie“, *Digital Diplomatics, The computer as a tool for the diplomatist?* Ambrosio, Antonella, Barret, Sébastien, Vogeler, Georg. (eds.) Köln: Böhlau. (2014): 133–148.
- Pierazzo, Elena. *Digital Scholarly Editing: Theories, Models and Methods*, Grenoble, 2014. <http://hal.univ-grenoble-alpes.fr/hal-01182162/document>
- Вранеш, Александра, Марковић, Љиљана (ур.). *Дигитална хуманистика*, књ. 1 и 2, Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2015.
- MLA Statement on the scholarly edition in the Digital Age, 2016: <https://www.mla.org/Resources/Research/Surveys-Reports-and-Other-Documents/Publishing-and-Scholarship/Reports-from-the-MLA-Committee-on-Scholarly-Editions/MLA-Statement-on-the-Scholarly-Edition-in-the-Digital-Age>, web 7.2.2019.
- Sahle, Patrick. „What is a Scholarly Digital Edition?“, *Digital Scholarly Editing: Theories and Practices*, Driscoll, Matthew James, Pierazzo, Elena. (eds.) Cambridge: Open Book Publishers (2016):19–40. <https://books.openedition.org/obp/338> 15.11.2018.
- Bleier, Roman, Bürgermeister, Martina, Klug, Helmut W., Neuber, Frederike, Schneider Gerlinde. (eds.) *Digital Scholarly Editions as Interfaces*, Norderstedt: Books on Demand, 2018. <https://www.i-d-e.de/publikationen/schriften/bd-12-interfaces/> 20.12.2018.
- www.bisanu.rs 28.11.2018.
- www.zdm.nb.rs 16.2.2019.
- www.unilib.rs/transkribus 16.2.2019.
- www.monumentaserbica.com 17.2.2019.
- www.faustedition.net 3.3.2019.
- www.beckettarchive.org 3.3.2019.
- www.manuscripts-de-stendhal.org 3.3.2019.
- www.cervantes.tamu.edu 3.3.2019.
- www.feb-web.ru 25.3.2019.
- www.monasterium.net 20.4. 2019.

Milka Radulović

Textology in the Digital Age

Summary

The field that is called textology in Slavic countries (originally given that name in Russia in the 1930s), and textual scholarship in English, has been, in recent de-

caes, developing along with information technology, which has significant implications for the textological scholarship. Thanks to the constant improvement of every element of computer architecture, as well as to the ever-rising number of computer and internet users, the spreading wave of democratisation of knowledge has not ebbed. For literature and literary theory this has meant digitalisation and the emergence of digital editions. Over the years we have seen terms such as electronic hypertext editions, dynamic editions, digital archives, knowledge sites, projects, thematic research collections, digital libraries, digital scholarly edition 2.0 etc. The terms “edition”, “archive” and “project” were retained; the latter, however, does not necessarily entail scholarly pursuit, while “archive” gained a component of editorial work on top of the basic meaning. Among the most comprehensive and modern digital editions of writers of new literature are the Walt Whitman Archive, Johann Wolfgang Goethe: Faust Historisch-kritische Edition, The Beckett Digital Manuscript Project, Les manuscrits de Stendhal, as well as the Cervantes Project. A digital edition can contain both a critical and a diplomatic edition, digitized sources and a surfeit of supporting material, while a similar printed edition would be much more expensive to produce and less practical to use. Recently, steps have been taken to free the screen of the shackles of the printed page format, and this has led to the preference for scrolling through the text. Interactive facsimiles and the gamification of documents are in development, and once they are perfected, especially considering that such text can be searched, these digital scrolls, as we have dubbed them, are likely to be considered older and supplementary tool compared to codexes, which will assume the form of virtuality.

Within the realm of Serbian textology, the publication of the collected works of Desanka Maksimović stands out (it is available on DVD as well as on the official website). Another important step towards digital publishing is the online edition of *Erlangenski rukopis starih srpsko-hrvatskih narodnih pesama* [*The Erlangen Manuscript of Old Serbo-Croatian Folk Poems*], edited by Mirjana Detelić, Lidija Delić and Snežana Samardžija. So far, the only digital born edition of Serbian texts is the *Diplomatarium Serbicum Digitale*. DSD contains images, diplomatic analyses, and editions of preserved Serbian charters and letters issued from the late 12th to the early 16th century. It is a database of documentary heritage of medieval Serbian rulers, ecclesiastic dignitaries and other authorities and individuals. Even though a large part of the humanities community still has reservations regarding quoting and citing literature that does not have a printed form, considering it fickle (it can be changed and can become inaccessible), nonetheless, digital scholarly publications are coming to be a high quality, reliable and respectable source of data. It is difficult and often impossible to have at once in the original form all the material that digital editions can offer. Easy access to a large amount of reliable data coupled with the access to high quality digital images is the foremost advantage that will draw the literary scholar to these editions. With text manipulation tools, easy non-linear movement through text, and numerous other functional advantages, digital editions are an excellent starting point for a wide variety of research. The level of research that can be achieved through using them is a sufficient reason for their existence, even if we knew for certain that they were destined to last shorter than the printed editions.

Keywords: textology, textual scholarship, digitization, digital scholarly edition, digital archive, digital humanities

Примљен: 30. 9. 2019.

Прихваћен за објављивање: 30. 4. 2020.